

Թէ՛ եկեղեցական-պատմական եւ թէ՛ ազգազրական ուսումնասիրութիւնները ստուգելու ուղարկու են: Մասնաւորապէս Հայցունին եղաւ, որ մերձեցաւ հայ ազգագրութեան մանրախոյզ եւ հասկաքաղ քննութեամբ հայ հին եւ միջին դրականութեան: Մեր նախնիքներու մատենագրութիւններէն քաղած ու հաւաքած է ատաղձներ, զանոնք ապա դասաւորած է եւ ամբողջութեան վերածած՝ երբեք չանտեսելով անոնց արժէքը գնահատելու: Հ. Ալիշանի հետքերուն վրայէն կ'ընթանայ: Իր անխոնջ խուզարկութեան նպատակները են մասնաւորապէս «Պատմութիւն հին հայ տարազին» եւ «Հայութեան պատմութեան առջեւ» հատորները: Անոնք իրենք իրենց մէջ ոչ միայն առանձին ուսումնասիրութիւններ են, այլ եւ ապագայ ուսումնասանչ բանասէրներուն կը տրամադրեն առատ նիւթ անդրազոյն աշխատութիւններու:

Հ. Վ. Հայցունիի անունը անմոռաց պիտի մնայ իր արժէքաւոր աշխատասիրութիւններուն մէջ:

Հ. Ա. Ա.

ԱՐՏԱՇԷՍ Հ. ԳԱՐՏԱՇԵԱՆ, Նիւքեք եգիպտոսի Հայոց պատմութեան համար: Ա. Պատմութիւն եգիպտոսի եկեղեցիներու եւ Գերեզմանատուններու: Գահիրէ, տպ. Նուպար, 1943, 80, էջ 9 + 306:

Երիտասարդ պատմասէրի անդրանիկ աշխատութիւնն է այս: Նա ներշնչուած է պատմագէտ Ա. Ալպոյաճեանի ոգով. ինչպէս աշակերտն իր ուսցիչով, նոյնպէս ուսուցիչն իր աշակերտով իրաւամբ կը պարծին: Չեանդուած է գրուածքի սկիզբը Պր. Ալպոյաճեանի գնահատական գիրք իր աշակերտին. «Շնորհաւորելի են, կը գրէ, համբերատար պրպտումներդ եւ բոլոր եկեղեցիներու արձանագրութիւններուն, պատկերներուն, սրբանօթներուն, յիշատակարաններուն ամբողջական արտագրութիւնները եւ յատկապէս գերեզմանատանց տապանագիրներու լրակատար ընդօրինակութիւնները, որոնք թանկագին վաւերագիրներն ըլլալու սահմանուած են այս Գաղութիւն պատմութեան»:

Բայց աւելի համեստօրէն կը նայի հեղինակը իր աշխատասիրութեան. «Յաւակնութիւնը չունիմ, կ'ըսէ, մշակուած անթերի գործ մը ներկայացնելու Հանրութեան... աշխատած եմ եգիպտոսի Հայ Գաղութիւն պատմութեան վերաբերեալ եւ կորուստի դատապարտուած մաս մը նիւթեր, վաւերագրեր եւ արձանագրութիւններ հաւաքել եւ իրրեւ ատաղձ այս հատորով փոխանցել ապագայ այն բանասէրներուն եւ պատմագիրներուն, որոնք զրել պիտի փորձեն եգիպտոսի Հայ Գաղութիւն լրակատար պատմութիւնը»: Այս ծրագրին ճշգրիտ կը համապատասխանէ գրուածքի վերնագիրը. «Նիւթեր եգիպտոսի Հայոց պատմութեան համար»: «Ա.» հատորը յուսալ կու տայ երկրորդ մ'ալ:

Վերջին 20 տարիներուն շատ գրուեցաւ այս Գաղութի մասին, անոր անցեալի եւ ներկայի վրայ: Եթէ անցեալը չունի մեծ չափով փառաշուք էջեր, բայց կարող է պարծիլ եգիպտոսացիութիւնը իր վերջին 40 տարիներու յաղթական վերելքով: Դեռ չէ յորինուած Գաղութի Պատմութիւնը քաղաքական, տնտեսային եւ մշակութային տեսակետերով: Առ այս պիտի նպաստեն թորգոմ արքեպ. Գուշակեանի, Ն. Աղադարմի, Հ. Ամիրեանի, Վ. Արշարունիի, Սերովբէ եպ. Դաւթեանի, Գր. Մամուր Ֆաթիմիի, Յ. Նալբանդեանի եւ ուրիշ հին եւ նոր հեղինակներու գրուածքները: Բայց այդ մեծ կառուցուածքին «Նիւթեր» պիտի մատակարարէն ամէնէն աւելի Ա. Գարտաշեանի հաւաքած ատաղձները:

Այս Ա. հատորին մէջ նկատի ունի Հեղինակը «Պատմութիւնն եգիպտոսաց եկեղեցիներու եւ Գերեզմանատուններու»: Նա շրջած է եկեղեցիէ եկեղեցի, Գերեզմանատունէ Գերեզմանատուն, պրպտած է արձանագրութիւններ, յիշատակագրութիւններ, տապանագիրներ եւ յիշատակարաններ: Քրքրած է հին Մատենաներ, Տօմարներ: Արտագրած է ինչ տեսած է եւ գտած: Ենթադրած է զանոնք յօրինուածութեան. լուսաբանած է լուսանկարներով եւ պատմական տեղեկութիւններով:

Յաւ է, որ իրեն անձանօթ մնացած է Արեւ եգիպտոսի Միթարեանի «Ճանապարհորդութիւնն յեգիպտոս» յօդուածաւարքը Արարատ 9 (1876) 128—131, 164—171, 247—251, 326—327, 377—380, ուր

պիտի գտնէր կարեւոր տեղեկութիւններ Գահիրէի եւ Աղեքսանդրիոյ եկեղեցիներու, յատկապէս Ս. Մարգարի մասին: Արեւ եգիպտոսի այցելած է եգիպտոս 1853. նա տեսած է այն տեղ Մահմետի Հայոց տուած ապտութեան թուղթին պատճենը, որուն վրայ 1606ին արձանագրած է Գրիգոր վարդապետ (Գարանաղցի) տողերս. «Այս ազատութեան զիրս (կամ թուղթս) ով յեկեղեցւոյ սուրբ Սարգսի հանէ եւ ի տուն պահէ կամ ծախէ կամ ուրիշ մարդոյ տայ, նոյն վեալ լիցի յերից սուրբ ժողովոցն եւ մեր մեղացն պարտական լիցի: Ես նուստ Գրիգոր վարդապետս հաստատագրով նոյնվցի զհանողն ի դրանէ սրբոյս. եւ օրհնեցի զինամով պահողսն. ի թիլին Ռ՝ՄՆ» (Հմմտ. Մեղու Հայաստանի 1853, էջ 823 եւ Արարատ 1876, էջ 164):

Հեղինակին ուղարկութեան կը յանձնեմ նաեւ «Յ. Թաթարեան, Հայոց վանք մը յեգիպտոս. էլ-Պօթանի Ս. Յակոբայ վանքը»: Բիւզանդիոն 1897, Թ. 70: «Եգիպտոսի Փոխարքային երեւելի հայազգի պաշտօնատէրները». Եւրոպա 1847, Թ. 20:

Կը համարիմ, թէ ապագայ ուսումնասիրութեանց համար օգտակար պիտի ըլլայ, եթէ Հեղինակը իր Բ. հատորին սկիզբը տար ցանկ մը այն գրքերու եւ յօդուածներու, որոնք գրուած են եգիպտոսի Հայ Գաղութիւն եւ անոր ակնառու անձնաւորութեանց վրայ:

Կը մաղթեմ երիտասարդ Հեղինակին ոյթ եւ յարատեւութիւն շարունակելու իր սկսած ձեռնարկը, որքան ալ յօգնութիւն արժէ ան: Լաւ սկսուած գործը պիտի ունենայ յաջող կատարած:

Հ. Ն. Ա.

Resumé.

P. N. Akinian: Simeon von Pfnzahank' (1188—1255) und seine Übersetzungen aus dem Georgischen ins Armenische. I. Proklos Diadochos' Institutio theologica, S. 129—159). II. Johannes von Damaskus in der armenischen Literatur (S. 193—219).

In dem im Lalwargebirge gelegenen Ort Pfnzahank' „Erzmine“ (georgisch Splinzahan, jetzt Achatala) befand sich ein armenisches Kloster, das der armenische Feldherr Iwane nach georgischem Ritus um 1200 in eine georgische Laura verwandelte. Ein Mönchpriester dieser Laura war Simeon, Armenier von Geburt, der die armenische und georgische Landessprache beherrschte. Im Jahre 1229 schrieb er hier die in armenischer Übersetzung überlieferten Schriften des Gregor von Nyssa ab und im Jahre 1248 übersetzte er aus dem Georgischen Proklos' Traktat. In diesem Jahre war er bereits sechzig Jahre alt, körperlich krank und litt an Sehschwäche; er dürfte im Jahre 1188 geboren und um 1255 gestorben sein (S. 129—133.)

Wir haben von ihm die folgenden aus dem Georgischen übersetzten Arbeiten: I. Proklos Diatochos' Institutio theologica.

2. Die Schriften des hl. Johannes von Damaskus.
3. Die „Leiter“ von Johannes Klimakos.
4. Das griechische Hymnarium.
5. Geschichte der Georgier.

I. Proklos Diatochos' Institutio theologica. Wie er in seinem Kolophon mitteilt, unternahm er es diese Schrift aus dem Georgischen zu übersetzen, weil sie in der armenischen Literatur nicht vorhanden war. Die Arbeit vollbrachte er in der Weltära 6756 (1248 n. Chr.) zu Pfnzahank'. Die georgische Vorlage war mit Scholien versehen. Diese Scholien werden im Armenischen einem Jambelachos (Jamblichos?) Bischof von Athen zugeschrieben. Handschriften: Etschmiadsin Nr. 1500, 1068r—1121v (1286): 1832 (1658), Vatic. cod. Borg. 77 (1648). Jerusalem, 1899 (1624). Venedig, Mechith. 1132 (XVIII). Im Jahre 1651 hat Simeon von Djulfa, Bischof von Garni, diese Version redigiert und mit neuen Kommentaren versehen. Diese wurde nachher als Schulbuch verwendet. Sie wurde als solches im Jahre 1757 von einem Armenier namens Philippos Aznavourean in Tiflis sogar ins Georgische

rückübersetzt. Um das Verständnis des Armenischen für die Leser zu erleichtern, hat es Simeon von Erivan im Jahre 1750 für notwendig erachtet, neue Scholien hinzuzufügen (S. 146—153). Wie groß das Interesse an dieser Schrift im 17. und 18. Jahrhundert bei den Armeniern war, beweist der Umstand, daß Stephanos von Lemberg im Jahre 1661 das Werk „Liber de causis“ unter dem Titel „Aus dem Buche der Ursachen Aristoteles“ oder wie es von anderen bezeichnet wird, Proklos“, mit Hinweis auf die Parallelstellen bei Proklos, aus dem Lateinischen ins Armenische übersetzt hat. Dieses Werkchen wurde im Jahre 1750 in Konstantinopel herausgegeben. Dazu schrieb Mesrop von Gandzak im Jahre 1753 besondere Scholien (S. 154—159).

II. Johannes von Damaskus in der armenischen Literatur. Nach einem zusammenfassenden Überblick über das Leben und die schriftstellerische Tätigkeit des hl. Johannes behandelt der Verf. eingehend die in armenischer Übersetzung erhaltenen Schriften desselben.

1. *Κεφάλεια φιλοσοφικά* in seiner kurzen Bearbeitung. Dies übersetzte aus dem Griechischen ein gewisser Bagarat Mamikonean. Der Vorname Bagarat ist in der Geschichte der Fürstenfamilie der Bagratiden eigen. Wenn der Träger desselben hier sich als Mamikonier bezeichnet, so konnte er nur der gleichnamige Sohn des Fürsten Gregorik von Taraun sein, der, nachdem er vom Kaiser Romanos I. zum Patrikios ernannt wurde und die Tochter des Magistros Theophilaktos zur Frau genommen hatte, das Erbe seines Vaters antrat (um 920, vgl. Konstantin Porphyrogenet. de administr. imp. c. 43). Die Reihenfolge der armenischen Übersetzung wird in 39 Abschnitten wieder gegeben, daneben die entsprechenden des Griechischen. Die Abschnitte 1 und 2 (von letzterem nur die Hälfte) wird als Probe veröffentlicht. Handschriften: Tübingen, Ma 74, 1^r—35^v (s. XIII). Etschmiadsin, Dadian, 91 (s. XVII). Jerusalem, 898 (1619), 925 (1634), 1213 (1635). Venedig, Mechith. (S. 201—207).

2. *Πήγη γνώσεως* I. und III. Teil. Der

Übersetzer Simeon teilt am Ende des dritten Teiles mit, daß die Übersetzung auf Grund einer georgischen Vorlage ausgeführt ist. Der Ort und das Datum sind nicht erwähnt. Der I. Teil enthält 49 Abschnitte samt dem einleitenden Brief an Kosmas. Die Reihenfolge der Abschnitte wird beigefügt (in Klammern die entsprechenden der Baseler und Lequien-Ausgaben). Der III. Teil in 100 Abschnitten. Die georgische Version ist im Jahre 1744 zu Moskau im Druck erschienen (in 50 und 100 Abschnitten). Handschriften: Jerusalem, 1297 (1363), 768, 1035. Etschmiadsin, 63 (s. XVI), 101 (1740), 102 (s. XVIII), 103 (1729), 116 (s. XVI). Wien, Mechith. 763 (s. XVIII). Bzomar, Ant. 112 (1707). Erivan, 835 (1735). Venedig, Mechith. (1706 > 1339; vgl. Zarbanalian, Bibliothek der altarmenischen Übersetzungen [arm.], Venedig 1889, S. 575—580).

3. „Desselben Johannes von Damaskus Antwort an die Juden.“ Handschriften: Jerusalem, 1297 (1363), 768, 1035. Etschmiadsin, 63, 103. Paris, Bibl. nat. cod. arm. 306, p. 319—342 (Macler, Cat. 158). Täbris, 11 (1630). Konstantinopel-Galata, 77. Erhalten nur in armenischer Übersetzung (S. 213—214).

4. *Περὶ πίστεως κατὰ Νεστοριανῶν* (ed. Diekamp, Theologische Quartalschr. 83, S. 560—583). Handschriften: Jerusalem, 1297 (1363), 768, 1035. Etschmiadsin, 63, 103. Konstantinopel-Galata, 77 (S. 214).

5. *Κατὰ τῶν Ἰακωβιτῶν* Handschriften: Etschmiadsin, 63, 103. Konstantinopel-Galata, 77 (S. 215).

6. *Περὶ τῶν δύο φύσεων* (MG 95, 127—186). Handschriften: Etschmiadsin, 63, 103. Konstantinopel-Galata, 77 (S. 215).

7. *Ἔς τὴν κοίμησιν* (MG 96, 701, § 3). Handschriften: Vatican. cod. Borg., 41, 57^v—63^r (s. XVIII, Tisserant, Codices armeni, S. 69). Bzomar, 86, 82^v (s. XVIII), S. 215—216.

Unechte Schriften: 8. „Desselben Worte gegen die Römer (Lateiner), wie dieselben mit diesen vier Kirchen uneinig wurden. Dies hat Eustratios, Metropolit von

Nikaa, geschrieben.“ Handschriften: Etschmiadsin, 63, 103, 116. Jerusalem, 768, 1035. Konstantinopel-Galata, 77 (vgl. A. Demetrakopulos, *Ἑκκλ. Βιβλιοθήκη* [Leipzig 1866], 36—47; mir unzugänglich).

9. „Desselben Johannes von Damaskus Antworten an die Armenier in verkürzter Gestalt.“ Handschriften: Etschmiadsin, 63, 103. Konstantinopel-Galata, 77. Herausgegeben von B. Gülesserian, Wochenschrift *Loys* (Konstantinopel), 1905—1906.

Zweifelhafte Schriften: 1. Des Johannes von Damaskus Schrift über das Paradies. Erhalten in einer Hs. von Venedig (vgl. Zarpanalian, Bibliothek, S. 579). Wahrscheinlich cap. 24 des orthodoxen Glaubens.

2. Des Johannes von Damaskus Schrift über die Vorsehung. Etschmiadsin, Nr. 55 (Kar.). Wahrscheinlich cap. 42 des orthodoxen Glaubens.

3. Vita Barlaam et Joasaph. Ed. Mesrop Ter-Movsessian, Vałaršapat, 1897.

4. Martyrium S. Artemii in zwei Redaktionen: I. Paris, Bibl. nat. cod. arm. 115, 131^v (s. XIII); II. Paris, Nr. 118, 78^r—87^v (1307) = MG 115, 1160—1217.

5. Homilie über Verklärung Christi. P. B. Sarigissian, Bazmavep, 1889, S. 305—313, 353—361, hat nachgewiesen, daß in der dem Moses Khorenatzi zugeschriebenen Homilie über die Verklärung die Homilie des Damaskeners ausgewertet ist. Die Homilie aber ist in armenischer Übersetzung nicht vorhanden.

Ն Ո Ր Հ Ր Ա Տ Ա Ր Ա Կ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Ն Ե Ր

(Ուղարկուած Խմբագրութեանս):

- Արեղեան Մանուկ, Հայոց հին Գրականութեան պատմութիւն: Հրատ. ՀՍՍՌ Գիտութիւնների Ակադեմիա: Երեւան: Ա. Հար., Սկիզբից մինչեւ Ժ. Դար, 1944, 8⁰ մեծ, էջ Լ + 648: Գինն՝ 60 ո.:
- Բ. Հար., ԺԱ.—ԺԹ. Դար, 1946, 8⁰ մեծ, էջ ԺԶ + 600: Գինն՝ 40 ո.:
- Ազատեան Թ., Ակն եւ Ակնցիք: Ազգազրական ու կենսազրական Յիշատակարան: Իսթանպուլ, տպ. Յ. Աբրահամեան, 1943, 8⁰, էջ 132: [Մշակոյթ մատենաշար Թ. 12:] Գինն՝ 500 դր.:
- — Զապէլ եւ Հրանդ Ասատուր: (Ժամանակակից դէմքեր Ա.) Իսթանպուլ, տպ. Կիւթէմպէրի, 1937, 8⁰, էջ 78: [Մշակոյթ մատենաշար Թ. 6:] Գինն՝ 10 Փր.:
- — Կոմիտաս Վարդապետ, իր կեանքն ու դործունէութիւնը: Հրատ. «Կոմիտասի Օր»ունան Պոլսոյ Յանձնարարների Ա. Հար. Իսթանպուլ, տպ. Կիւթէմպէրի, 1931, 8⁰, էջ 168: Գինն՝ 200 դր.:
- — Պատմութիւն Խոսքեան Վարժարանի: Յիշատակարան յիշատակարան 1895—1945: Իսթանպուլ, տպ. Վ. Տէր Ներսէսեան եւ Որդիք, 1945, 8⁰ մեծ, էջ 174:
- — Սոյաթ-Նովա: (Իր մահուն 150ամեակի առթիւ) Իսթանպուլ, տպ. Տօղու, 1946, 8⁰, էջ 32: Գինն՝ 1 տոլար: [Մշակոյթ մատենաշար Թ. 15]:
- Ալիշան Հ. Ղ., Եղեւինին տակ: Խորհրդածութիւն մենաւոր բնութեան մէջ: Հատուածներ: Վենետիկ, 1944, 8⁰, էջ 110: [Գրական ցուլքեր. Թ. 4]:

- Ալիշան Հ. Ղ., Հայրունի (Նուազք Գ. հատոր): Նահապետի երգեր: Աշխարհաբարի վերածուածներ: Նմոյշներ դրար երգերէն: Հատուածներ: Վենետիկ, 1944, 8⁰, էջ 109: [Գրական ցուլքեր. Թ. 1:]
- — Յուշիկը հայրենեաց Հայոց. (Հատուածներ): Վենետիկ, 1946, 8⁰, էջ 167 [Գրական ցուլքեր. Թ. 3]:
- Ախարոնեան վարդգէս, Յովհաննէս Թումանեան, մարդը եւ բանաստեղծը: «Հրազդան» հրատարակչական ընկերութիւն, Բոստոն, 1936, 8⁰, էջ 324: Գինն՝ 50 Սէնթ:
- Անդրեան պատմուածքներ: Թրգմ. Պալլադեան Սահակ: Գահիրէ, տպ. Սահակ-Մեսրոպ, 1944, 12⁰, էջ 52: Գինն՝ 6 Ե. Դ.:
- Անդրեասեան վազգէն, Հայ Սկսուտին առաջնորդը: Հար. Ա.: Փարիզ, տպ. Արաքս, 1946, 8⁰, էջ 314: Գինն՝ 2.50 տոլար: 5, Rue des Sables, Viroflay (S.-et-O.) France
- Անտերսըն Հանս, Վեց պատմուածքներ: Թրգմ. Պալլադեան Սահակ: Գահիրէ, տպ. Սահակ-Մեսրոպ, 1944, 12⁰, էջ 52: Գինն՝ 5 Ե. Դ.:
- Ասատուրեան Յ. Յակոբ, Անդաստան. Բերթուածներ, Նիւ Եորք, տպ. Հայրենիք, Պոսթըն, 1946, 8⁰, էջ 105: Գինն՝ 1 տոլար: 276, 5th Avenue New York 1, N. Y.
- Ալիսեան Լուիզա (Լաս), Հարցականի ուղիներով. վէպ: Ա. հար. Փարիզ, տպ. de Navarre [տարբ.] 8⁰, էջ 184: Գինն՝ 10 Փր.: